

ВИШНЕВА ГОРА БАРОНА

Поблизу Рівного місцина, де річка Устя примхливо розділилася й, охопивши двома руслами клаптик землі, створила острівце. Це унікальне місце для любителів природи і старовини. А саме тут, на острові, стоє старовинний замок, церква святого Миколая. ВТїжджали на острів через вузький, перекинутий через річку дерев'яний місток. Поруч, на березі Усті, село Городок. Донині чи не наймальовничіший куточок Воліні. А вже неподалік – диво природи: знаменита Вишнева гора, залишена новітнім поколінням князями Естерсазі. Красивіди у цьому заповіданому куточку природи захоплюють кожного, особливо у травні, коли карликова степова вишня, якою вкрита гора, цвіте. Білий цвіт зливається з синім небом і білими хмаринками, створюється враження, що ти не на землі, а у небі – в раю.

Городок і та Вишнева гора – батьківщина великого мецената, науковця, культурного і політичного діяча Теодора (Федора) фон Штейнгеля. Тут він, німець за походженням, збудував свою маленьку Україну. Тож донині пам'ять про цю людину порожнює у місцевих жителів на основі розповідей старожилів нові легенди. Бо то й справді була людина незвичайна. Для Городка, Воліні та й України в цілому цей безпристрасний патріот і безкорисливий меценат зробив не менше, ніж великі гетьмани.

ТРИ ДОБРИ СПРАВИ БАРОНА ФОН ШТЕЙНГЕЛЯ

Чи знайдеться нині в Україні бодай один мільйонер чи мільярдер, який безкорисливо б обрав свої мільйонні статки на добробут рідного села? Проклав би там дорогу, побудував школу, будинки для вчителів, лікарню, млин, організував би високого наукового рівня музей, а тоді утримував би ці всі установи за власний кошт, виплачував би учителям зарплату і безкоштовно давав селянським дітям освіту майже університетського рівня, лікував селян і за власний кошт утримував лікарню? Питання, на жаль, риторичне. Настало-би зовсім інші часи. Благодійство відроджується, та далеко не в таких масштабах.

Про барона Штейнгеля, його добрі справи у Городку журналу «CITY LIFE» розповідає рівненська хранителька унікального фо-

зації школи до князя М.М.Неплюєва, який присвятив своє життя вихованню селянських дітей, не в випадковому обставині. А вже він мріяв про організацію школи високого рівня і дуже скрупульозно й прискіпливо добирав для школи педагогічні кадри.

У Городку дотепер ходять легенди про замогнїсть Федорового батька Рудольфа Штейнгеля і про те, що після його смерті у 1892 році Федір, отримавши Городок у повноправне володіння, спершу мав намір роздати всю землю, що становила понад 700 десятин, селянам. Проте його переконали, що вони не зуміють нею правильно розпорядитися. Тож він вирішив реалізувати батькову мрію щодо організації в Городку зразкового сільського господарства іншим шляхом. З перспективою на майбутнє. Дати селянським дітям високу аграрну освіту, а тоді вже буде з ким організувати зразкове сільське господарство. Дід Ірина Куліш-Лукашевич Іван Хомич Куліш працював разом з бароном двадцять років. Був директором школи. Вони з бароном були одноплітками, добримися друзями-однодумцями та ще й кумами. Барон фон Штейнгель був хрещеним батьком сина Івана Куліша Всеволода, у майбутньому – батька Ірини Лукашевич. Тож навіть коли Іван Куліш з родиною після передчасної смерті дружини виїхав з Городка до Рівного, то й надалі дружба з Штейнгелями тривала. Пані Ірина зберігає найтепліші спомини як про самого Федора

доцької лікарні Теодора Ріхтера, який був у числі кращих друзів барона.

У кімнаті-музеї загальноосвітньої школи Городка одна з експозицій має промовисту назву «Три добрі справи барона Федора Рудольфови-

українських поступовців, до якого примикали Грушевський, Винниченко, Єфремов, Дорошенко, Петлюра, і входив до його ради. На той час Федір Штейнгель очолював київське Товариство вза-

БЛАГОДІЙНІСТЬ ПОЗА ПОЛІТИКОЮ

Після громадянської війни барон, остаточно розчарувавшись у політику, покинув зайнятий

1902-го до 1920 року) Ірина Куліш-Лукашевич, її дід Іван Куліш та бабуся Надія Августинович-Куліш (разом з двома сестрами і братом; Августинович – дворянського походження) прибули до Городка для налагодження роботи агрошколи. На прохання барона вони були послані князем М.М.Неплюєвим з Чернівецької губернії (хутір Воздвиженськ біля Ямполь-Глухова), де агрономічні школи і її ступеня для селянських дітей були відкриті ще у 80-х роках XIX століття. Те, що Федір Штейнгель звернувся по допомогу в органі-

дину. Багато про барона та членів його сім'ї пані Ірина знає з розповідей свого дідуся Івана Куліша та риванця Сергія Базуріна, який свого часу був репетитором у молодшого сина Федора Штейнгеля. Ця жінка, учителька за професією, з благословення свого знаменитого діда розпочинала свою педагогічну діяльність у Городоцькій школі, а згодом багато років присвятила пошуків роботи. Тож все те, про що вона розповідає – це результати її роботи з багатьма архівними матеріалами у Рівному. Дотепер Ірина Всеволодіна навідується до Городка і спілкується з тими людьми, які ще пам'ятають Штейнгеля та їхнє оточення. На Городоцькому цвинтарі могила її бабусі Надії Августинович-Куліш. Принадно доглядає пані Ірина й за могилами середнього сина Штейнгеля Володимир, який помер у 34-річному віці, та внучкою барона Оленюк (від наймолодшого сина Федора), яка померла дитиною від дифтерії. Поруч могила головного лікаря Горо-

додка. Ірина Всеволодіна зі слів селян знає, що трьома добримися справами вони вважають школу, лікарню і млин, що були споруджені й організовані в Городку за кошт і зусиллями барона. Насправді ж добрих справ було й більше. Городоцьким селянам не під силу було осягнути, якого рівня людина той барон Штейнгель, котрего вони щодня зустрічали на вулиці й на знаках перед ним шапки, і якого рівня справи він вершив як в Україні, так і поза її межами.

ШТЕЙНГЕЛІ БУЛИ ПОЛІТИКАМИ, ОФІЦЕРАМИ Й ДЕРЖАВНИМИ ДІЯЧАМИ...

Про барона Штейнгеля як члена великої династії, представника якої підняли економіку Кубані, спорудили наймовірнішої архітектури будинки у Києві, були політиками, офіцерами й державними діячами, сьогодні відомо чимало. І в і д в е д е н и х і шпальт не вистачить, аби описати, яку бурхливу діяльність провадив барон Штейнгель. Тож обмежимося лаконічними їх списками.

Обраний у 1906 році депутатом І Держдуми, 36-річний Федір Штейнгель долучився до української фракції і виступив з ідеєю національно-територіальної автономії України. На початку 1908 року він став чле-

многу кредиту, річний обіг капіталів якого становив майже півмільярда рублів, тож по допомогі до такого потужного мецената зверталося чимало українських політиків та літераторів.

Початком війни Штейнгель увійшов до Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст, завданням якого була допомога армії. Очолюючи цей комітет у 1915 році, барон Федір Штейнгель запросив до її складу багатьох українських діячів, перетворивши його таким чином на суто українську організацію, яка вела активну роботу з населенням окупованих тоді російською армією територій Галичини та Буковини. Окрім допомоги пораненим, військовополоненим та біженцям, комітет організував українські школи, відкривав придуки для сиріт, видавав літературу українською мовою.

У бурхливий 1917 рік Федір Штейнгель із головою поринув у політику – його було обрано головою виконавчого комітету Київської міської думи. На той час це фактично був найвищий орган влади у місті. Паралельно Штейнгель брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу, входив до складу президії, став членом Української партії соціалістів-федералістів.

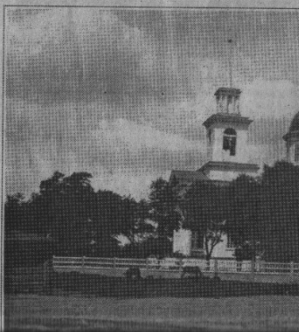
У період Гетьманату барон як посол представляв інтереси України в Німеччині.

більшовиками Київ, повернувся в Городок, що опинився на території Польщі, й займався суто місцевими справами.

Попри буремні роки – все ж зберіг частину своїх статків. Тож збудував чайну, де подорожні могли випити безкоштовно чаю, виділив кошти на будівництво у Рівному жіночої гімназії та лікарні у с.Тютюківці поблизу Рівного. Донині збереглися в городчані сподади про те, як барон постійно допомагав селянам лібом, худобою, хлібом, грошми, вирішував безліч повсякденних справ.

Ірина Лукашевич розповіла про один промовистий випадок: «Зайшла я до могили Штейнгеля у Городку (сина Володимир і внучки Оленя) і побачила в отворі старого чоловіка, який плакав. Ми розговорилися, 87-річний Федір розповів мені навіну й повчальну історію: що молодим хлопцем він зрівав у баронському лісі дерево. Барону доповили, і Федора викликали на замок. «Шов і боявся, бо ж у рава», – зізнався старий. Барон, замість карати злодія, здивовано запитав: «Якщо така потреба в дровах, то чому не попросив?» Усе завершилося тим, що того ж дня на подвір'я того селянина в'їхала фура, навантажена колодами...

«CITY LIFE», Закінчення в наступному числі

ВИШНЕВА ГОРА БАРОНА

НЕДІЛЬНИ ЧАЙ У БАРОНА

Барон Штейнгель був людиною високосвітською й інтелігентною, тож навколо нього гуртувалися інтелігенція. Створені ним школа, лікарня і музей плюс такий добрий організатор, як Штейнгель, об'єднали городоцьку інтелігенцію в одну «могутю кучку», місцеву еліту, яка, безумовно, була у великій пошані та справляла благотворний вплив на село. Іван Кулш часто розповідав своїм онукам, як кожної неділі після богослужіння у барона збиралася на званій обіді учителі, медики, священник, управляючий маєтком. До столу зазвичай подавали борщ, гречану кашу, холодне молоко і ніколи – алкогольні напої. Після обіду збиралася біля самовара в саду й обговорювали плани на майбутнє, радилися, обмінювалися новинами. Ірина Лукашівна показує фото, на якому представники городоцької інтелігенції зафіксовані саме за чаєм у баронському саду, який називали парком. Благородні, інтелігентні обличчя. Педагогічний колектив, нерідко разом з лікарями та учнями (примайже доктор Ріхтер присутній майже на всіх знімках) – і на інших фото, де зафіксовані під час екскурсій чи експедицій.

Школа для барона була його дитинством, дитинство. Він дуже любив дітей, часто бував на заняттях хорового гуртка. Вряже сама споруда школи з обсерваторією. Вихованці цієї школи (офіційно це було двокласне училище), окрім загальноосвітніх знань

Штейнгель та Біляшівський проводили археологічні розкопки, збирали старовинні рукописи, стародрук, портрети історичних діячів, предмети побуту, записували народні пісні, казки, балади, перекази, проводили описи мінералів, досліджували тваринний та рослинний світ Волині. Експозиція музею налічувала тисячі експонатів, що розподілялися на відділи природи, геології, археології, антропології, етнології. Барон Федір Штейнгель не лише фінансував діяльність закладу, а й сам брав активну участь у наукових експедиціях, які називав екскурсіями.

«Звіти Городоцького музею» розсилалися в університети Одеси, Києва, Москви, Харкова, Варшави, Петербурга, а Федір Штейнгель як керівник музею виступав із доповідями і рефератами на різноманітних конференціях та з'їздах. Є відомості, що у Варшавському університеті донині зберігаються унікальні дослідницькі роботи молодого Федора Штейнгеля.

Городоцький музей проіснував до 1914 року. На початку Першої світової війни, відчувачи загрозу, барон вирішив вивезти експонати у безпечне місце. Частина його колекції була евакуйована до Києва, інша – в маєток брата на Кавказ, де йні сліди й забулися. Зникла й бібліотека. У 1920 році на засіданні Тимчасового комітету Всенародної бібліотеки України академик Агатангел Кримський доповідав, що бібліотека Штейнгеля зберігається в отелі «Паласта». Тоді вона по-

ка благодіями підтримка.

ДОЛЯ НЕ БУЛА НАДТО ПРИХИЛЬНОЮ...

У своєму Городку, куди вклав стільки зусиль і праці, барон Федір Штейнгель прожив з невеликими перервами майже шістьдесят років. Чи був такий розумний, талановитий, інтелігентний, багатий та симпатичний чоловік щастливим в особистому житті?

Ірина Лукашівна, задулючі про барона і його родину, розповідає, що доля була не надто прихильною до нього. Перша його дружина померла при пологах, і він залишився з немовляти, первістком Борисом, абсолютно безпорадним. На допомогу йому приїздить його родичка, двоюрідна сестра Віра Миколаївна, яка замінювала Борисові матір. Серед архівних матеріалів вряже лист завісти барона таємно безпорадним (у 1810 році вона померла), проте спогади про неї у городоцьких селян залишилися найкращі. Це була чуйна, добра, великої душі людина, пораняння її пам'ятали. Баронеса Віра померла в Парижі та була похована в Києві на Аскольдовій могилі в родинному сімействі. У 1936 році «совєти» склеп підірвали. Цю звістку барон також дуже важко пережив. Третя дружина Штейнгеля, колишня гувернантка його дітей, за походження німкеня Олександра Вільгельмівна, на відміну від двох перших баронських дружин, не поділяла позиції щодо благонадійності, і було йому з нею незручно, хоч і прожили разом до кінця життя.

Доля самого барона склалася так, що «совєти» позбавили його найдорожчого – батьківщини, любові серцю Вишневої гори і Городка. Змущений був доживати своїх днів у вигнанні. Ірина Лукашівна розповідає, що у 1839 році придбали у барона Штейнгеля землі та майно. Тож його сім'я була змущена жити в домі своєї колишньої кухарки. Іночі 1910-х років вона кілька разів вийшла з будинку, щоб поглянути на свій дім.

Відомості про те, як склалася доля Штейнгелів у Німеччині, дуже скупи. Йшла Друга світова війна. Відомо, що оселилися вони під Дрезденом. Невдовзі, за місяць-другий після смерті баронеси Олександр, яка загинула під час бомбардування, 11 лютого 1945 року помер і 76-літній барон. Там він і похований. Його син Федір одружився з російською дівчиною, у 1946 році в-

та мов (а вивчалася російська, польська і німецька), отримували основи агрономічної науки: землі та практичні навички з культури рілляництва, городництва. А відтак разом з педагогами були учасниками природознавчих та етнографічних експедицій. Велику увагу барон приділяв технічному культурному розвитку.

Серед світанку того часу, є унікальна, де учні Городоцького училища разом з учителями сфотографовані біля музею Ханенків у Києві.

ЕКСПОЗИЦІЯ ГОРОДОЦЬКОГО МУЗЕЮ НАЛІЧУВАЛА ТИСЯЧІ ЕКСПОНАТІВ...

До речі, ведучи мову про добрі справи, зроблені бароном Штейнгелем у Городку, не можна не загадати про музей. Хоч для селян музей не мав такого важливого значення, як, скажімо, млин, проте це одна з найважливіших справ мецената і закоханого в Україну подвижника Штейнгеля. Ще під час навчання у Варшаві молодий барон зібрав про Волинь чимало бібліотечної літератури і потоваришував із відомим у майбутньому науковцем Миколою Біляшівським. І ця дружба визначила велику справу.

Відкриття сільськогосподарського музею у листопаді 1896-го (на рік пізніше від часу відкриття музею Ханенків у Києві) на той час було подією неординарною. А вже тоді на волинських землях існувало лише два заклади, в яких зберігалися матеріали краєзнавчого характеру – Волинське єпархіальне давньосховище при церковно-археологічному товаристві в Луцьку та Острозьке давньосховище, де зберігалися речі релігійного характеру.

Обидва чудові організатори

дідася звітти, ніхто не відає й досі. Ніні на стіні будинку в Городку, де був музей, є лише табличка, що засвідчує його минуле існування, а у Рівненському обласному краєзнавчому музеї зберігаються окремі архівні матеріали. Ірина Лукашівна як реліквію береже вишиту польську сорочку, привезену її бабусею з екскурсії у польські села. У листопаді минулого року у Рівному відзначали 110-ліття з дня заснування музею Федора Штейнгеля.

ЛІКАРНЯ СВЯТОГО БОРИСА ПРИЙМАЛА ХВОРИХ З УСЬОЇ ВОЛИНИ...

Надзвичайно важливою справою була побудова в Городку лікарні святого Бориса. Будівництво йшло за спецпроектом та за кошти барона Штейнгеля. У кожну справу вкладав душу, тож до підбору кадрів ставився дуже ретельно. На посаду головного лікаря Федір Рудольфович запросив доктора Теодора Ріхтера, який був не тільки прекрасним фахівцем, а й однодумцем та добрим приятелем барона. Ріхтер, Городоцький лікарні був, як на той час, достатньо високий. Лікувалися тут безкоштовно не тільки місцеві селяни, а й приїздили люди з усього краю Волині. Завдання турботливішої опіки барона Штейнгеля (постачання ліками здійснювалося за його коштів) лікарня в Городку за рік приймала близько шести тисяч пацієнтів. І сьогодні ця лікарня працює в тому ж такій приміщенні, а завіти Ріхтера зберігаються у Рівненському обласному архіві.

Та найбільше городоцькі селяни вдячні баронові за млин. Добrotно зроблена споруда пропрацювала майже до наших днів. А на той час безкоштовно змолоти збіжжя – то була і справді вели-

одному від комоні з дружиною – Борис Володимиріч Федір Володимиріч, що мав у Городку власний фільварок і займався сільськогосподарством, помер у 34-річному віці й похований у Городку, а його дружина Мар'яна виїхала до Америки. Подорожжя було бездітним. Пізніше, в радянський період, Мар'яна Штейнгель на ім'я одного з городчан переказала велику суму на вшорядження мосту та спорудження пам'ятника Володимиріві Штейнгелю та полемічці Оленці у Городку. Однак гроші були конфісковані, а той селянин мав від цього дуже великі прирощі. Щодо найстаршого сина Бориса, то є неперевірені дані, що він загинув від рук більшовиків у Києві під час революції. Лише тепер Ірині Лукашівні вдалося розшукувати його вилучку, з якою вона незабаром має зустрітись. Наймолодший син Федір, утікаючи разом з батьками від сталінських репресій, опинився в Німеччині. Ірині Євсолодівні вдалося з'ясувати, що десь біля Берліна живе його донька, фрау Олександра. Однак звістки від неї поки що не одержала.

Лукашівні випадково довдався про те, що барон та його сім'я занесені у списки на виселення. – Якоюсь пізно ввечері до будинку діда під'їхала фура, запряжена кіньми, – загадує Ірина Євсолодівна. – На ній сиділи сам барон Федір Штейнгель, баронеса та їхній син Федюша. Усі були вбрані в селянський одяг. Мені цей маскарад був дуже дивним, адже я несподівано приїздила з дідом на гостиню в садибу барона. Бачила, як вони одгортаються. Але запитувати не можна було. Уже пізніше дід розповідав, що домовився з провідником, який і перевів барона з сімейством через кордон з Польшею. Через кілька днів прийшло повідомлення, що вони благополучно покинули країну. А буквально через два дні в Городок за Штейнгелями прийшли відповідні служби. Перевернули все село, але нікого не знайшли. Так доля (а це – вірні селяни) врятувала барона від загибелі. Про це раніше ніхто нікому не розповідав. Хоча дід ніколи мені казав: «Іро, я вірю, що настане той час, коли ти зможеш повідати правду про порятункового барона Штейнгеля».

них народилася донька Олександра. А в Городку заглиблених вулиця імені барона Штейнгеля та усі три його добрі справи: донині діють і школа, функціонують якої цюгочорі вшованяться 110 років і лікарня, і млин. Збереглася і приміщення музею. На жаль, про те, що там був музей, тепер дізнаємося лише з таблички на фасаді. Донині живуть люди у споруджених бароном учинських будинках. У палаці Штейнгелів розташований жіночий монастир. Монахи спікуються бароном парком, а будівельники та легенди про його родичку ретельно збирає й записує разом з своїми вихованцями мінішній директор Городоцької школи історик-краєзнавець Степан Зелінський.

І досі будять тишу двозни Свято-Миколаївської церкви, а шотарваня білосніжними хмаринами цілту вкнутється баронеса Вишнева гора...

«CITY LIFE». Зачінення. Початок в попередньому номері. Сучасність – фото «КТ».

Варшавський лікар Федір Ріхтер, який очолював лікарню святого Бориса в Городку, в 1900 році разом з друзями та колегами по лікарні. Зліва на першому ряду сидить Федір Штейнгель.